

Найдьонова Л.А., Інститут соціальної та політичної психології

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ СПІЛЬНОТАМИ

Територіальна спільнота – осередок життя людини, це місце, в якому забезпечується існування і задоволення потреб, один із контекстів, в яких розгортається життєвий дискурс. Особистість має різні контексти розгортання власного дискурсу в соціумі, різні контури взаємодії і взаємоперетину спільнот, до яких входить завдяки власній ідентифікації чи діяльності. Спільнота, в якій реалізується побутове, буденне існування, є тлом, фоном, на якому відбувається самоінтеграція особистості, акумулятором смислів і наслідків життєвих виборів, основою соціального і психологічного благополуччя. З іншого боку, в середовищі територіальної спільноти різного рівня – від громади окремого будинку до громади регіону - відбиваються і стають фактором впливу на окрему особу і негативні суспільні тенденції, в тому числі ті, що визначають неблагополуччя. Традиція розглядати психологічне здоров'я особистості в контексті громади (ком'юніті) є найбільш поширеним контекстом і давно знайшла своє відбиття в інституалізації психологічної науки (наприклад, єдиний департамент клінічної і громадської психології в Американській психологічній асоціації).

Соціальна робота, як місія, призвана гармонізувати взаємовідносини особи із соціальним середовищем, адже в складному масовому суспільстві, що лише вибудовується як громадянське, ресурсів окремої особи для досягнення такого благополуччя часто не вистачає. Проблема підготовки соціальних робітників до врахування соціально-психологічних феноменів територіальних спільнот (сусідства, земляцтва тощо), яке складає основу їхнього впливу на функціонування територіальної спільноти як контекста соціального благополуччя особистості, стосується готовності до основного „поля роботи” спеціаліста, що розширює ресурси окремої особи через її соціальну інтеграцію.

Проблема готовності соціальних робітників працювати в контексті територіальної спільноти з урахуванням особливостей психології громади є

актуальною в умовах загострення проблеми здоров'я населення України в цілому, в тому числі соціального і психологічного благополуччя як його складових. В чому полягає і чим саме забезпечується готовність соціального робітника працювати в контексті територіальної спільноти, які стереотипи її знижують, як протягом навчання готувати спеціалістів до ефективної майбутньої роботи – питання, аналіз яких є **метою** даної статті.

Передумовою дослідження готовності виступало дослідження нами феноменів формування первинних територіальних спільнот [1] та репрезентації феноменів сусідства і земляцтва в свідомості громадян через аналіз семантичних мереж. **Теоретичною основою**, що є адекватною, на нашу думку, для подальшого вивчення готовності до соціальної роботи із територіальними спільнотами, є концепція психологічної готовності до ефективної соціальної дії на рівні територіального самоуправління.

Готовність передбачає цілий ряд психологічних установок: на включення в діяльність, на подолання інерційних стереотипів, на вибір та переосмислення установок щодо нестандартної ситуації, на взяття відповідальності за власні рішення, на опанування стресом в екстремальних ситуаціях, на діалог і досягнення компромісу тощо [2, с. 226-230]. Групуючи ці установки, Б.Д. Паригін виділяє чотири блоки в структурі психологічної готовності до дії, в кожному із яких поєднуються установки і здібності: 1) до максимального включення в діяльність, 2) до нестереотипної діяльності, 3) до прийняття обгрунтованого рішення, 4) до витримання випробувань стресом. Готовність розглядається як міра налаштованості людини як на активне включення, так і на повну віддачу відповідно до смислу і характеру діяльності, передбачає не тільки початок діяльності, але її реалізацію, успішне здійснення та взяття відповідальності за наслідки оновлення в масштабах регіона або міста.

Другою складовою, яка інтегрована в нашому підході, є модель компетентності, яка спирається на ствердження, що здібностям не можливо дати осмислену оцінку поза зв'язком із цінностями [3]. Інтеграція мотиваційно-ціннісного (установки) і результативно-діяльнісного (здібності) – поєднує

обидва підходи до проблеми формування основ ефективної діяльності. Узагальнено можна стверджувати, що основою формування готовності до соціальної роботи є формування складових компетенцій. Структура компетенції, як і готовності має інтеграційний принцип побудови, але враховує особливість стилів діяльності та пріоритетів, що самовизначає особистість, тому складається не із гомогенних блоків, а із гетерогенних наборів із можливістю вибору і доповнення списків. Двостадіальна модель компетентності Дж. Равена складається із матриці, що поєднує значущі аспекти поведінки (досягнення, співробітництво, вплив) та компоненти ефективної поведінки (когнітивні, афективні, вольові). Операціоналізація компонентів представляє найбільший інтерес в аспекті формування опитувальника для дослідження готовності, зокрема, *когнітивні* – продумувати, що передстоїть досягти; передбачати перешкоди на шляху до мети і вживати заходи для їх подолання; слідкувати за результатами дій та використовувати їх для роздумів про природу і обставини того, що відбувається; виявляти і намагатись розв'язати ціннісні конфлікти; співвідносити свої дії із власною роллю, узгоджувати власні дії із образом „Я”; *афективні* – переключати емоції на виконувану задачу; обирати цікаві задачі і не намагатись переконати себе в непривабливості задачі, які необхідно виконати; передбачати радість від перемог і розчарування від невдач; *вольові* – докладати додаткових зусиль для зниження ступіню ризику; забезпечувати необхідні ресурси; проводити переоцінку матеріальних і людських ресурсів, розглядаючи можливість їхнього використання; встановлювати відносини співробітництва; проявляти наполегливість у подоланні труднощів.

Особливо слід звернути увагу на додання до характеристик ефективної поведінки впевненості в собі, яка базується на перевіреному на досвіді знанні щодо здатності працювати в команді, здатності вносити поправки в дії, якщо вони не дають результату, здатності приймати вірні рішення навіть в умовах дефіциту інформації, здатен справлятися із новими ситуаціями і знайомитись із новими людьми. Наведені операціоналізації дають можливість побачити, що практично кожна із наведених характеристик є результатом здійснення

рефлексивного акту відбиття себе в контексті власної історії, досвіда. Крім того, особливість діяльності соціального робітника пов'язана із взаємодією із іншими, тобто потребує наявності рефлексії власного внеску в рефлексивний потенціал спільноти і внесків окремих її членів.

Принципи оцінювання динаміки формування готовності, того, як саме розвиваються в процесі навчання окремі компоненти компетенції в залежності від особливостей рефлексивного середовища, які досліджував М.Найдьонов (див. <http://My.elvisti.com/naid>), базувались на **методології** едінбургських опитувальників [2]. Оцінювання значущості (1 етап) та задоволеності (2 етап) від наявності в себе компонентів компетенції. Виділення списку найбільш значущих і одночасно маючих статус незадоволення. Відповідь на питання про наслідки власної активності, яку міг би розгорнути суб'єкт для досягнення більшого рівня задоволеності (3 етап) – дає можливість проаналізувати причини відсутності такої активності і, з іншого боку спонукає до перегляду рівня власного самовизначення і внесків в формування власної готовності. Використання розробленого нами на основі цих принципів опитувальника в якості засобу самомоніторингу вбачається важливим компонентом підготовки до соціальної роботи із територіальною спільнотою.

Емпіричне дослідження уявлень про фактори, що підвищують готовність до роботи із територіальними спільнотами, що характерні для студентів старших курсів Національного університету імені Тараса Шевченка, що готуються за спеціальністю соціальна робота і соціальна педагогіка, проведені в 2003-2004 році (загальна кількість 67 осіб) методом індивідуальних і групових інтерв'ю.

Аналіз стереотипних уявлень, що стають на заваді розвитку готовності показує можливість виділити декілька положень. Насамперед, існує стереотип „робочого місця”, яке не винесене в „робоче поле”, тобто на рівень територіальної спільноти. Територіальна спільнота ототожнюється із організацією, звідки є уявлення про нездатність територіальної спільноти забезпечити робоче місце. Особливо це проявляється при розгляді первинних територіальних спільнот, які інституалізовані як товариства співвласників

багатоквартирних будинків. Нажаль, навіть робота в інституціях, створених територіальними громадами (наприклад, районні служби), сприймається поза образом громади як спільноти - замовника. Можливо саме наявність такого стереотипа приводить до такого способу „підвищення ефективності роботи управлінського апарату”, як рішення про скорочення соціальної служби, з інформацією про що ми інколи зіштовхуємось в засобах масової комунікації.

Основною перешкодою в формуванні готовності до соціальної роботи із територіальною громадою студенти вбачають у недостатності спеціальних знань про такі громади, в тому числі про соціально-психологічні механізми та відмінності, структуру, комунікації, про юридичні правозначні питання, історичні питання правоналежності територій тощо. Рівень обізнаності із реальним станом речей в громаді, характерними соціальними та психологічними проблемами, буденними проблемами різних верств населення, та засобами їхнього діагностування на рівні спільноти та розв'язання з урахуванням поєднання зусиль різних інституцій є необхідною складовою готовності, яка характеризується як дефіцитна.

Дійсно, інформація про особливості територіальних спільнот і соціальної роботи з ними досить розпорошена в системі класичного університетського навчання. Доцільним є формування спеціального курсу, що задовольнить інформаційний голод щодо цього питання. Разом з тим, акцентування і навіть абсолютизування саме інформаційного боку формування готовності не вирішує, а лише поглиблює проблему. Інформованість не вичерпує ні аспект мотивованості ні аспект здатності в структурі блоків готовності, не гарантує ні характеристик ефективності діяльності ні значущості окремих аспектів поведінки як структури компетенції. В межах описаних мотиваційних аспектів студентами відмічається необхідність добре розуміти цілі, завдання і мету соціальної роботи із територіальними спільнотами як в цілому, так і щодо окремих заходів, в тому числі їхніх перспектив; усвідомлювати рівень власної зацікавленості, мотивованості в роботі, психологічна налаштованість до навантажень і змін режиму роботи, врівноваженість. З іншого боку в якості фактору, що впливає на

готовність студенти відмічають налаштованість представників громади на необхідність соціальної роботи, бажання „колективу громади” співпрацювати, розуміння людьми необхідності присутності соціального робітника, бажання ділитися своїми переживаннями і проблемами, розуміння громадою актуальності вирішення проблем.

Ми вбачаємо в таких формулюваннях прояв тривоги студентів і відсутність впевненості, яка базується на перевірених власним досвідом знаннях, у наявності соціального замовлення на соціальну роботу і у власних силах ініціювати, створити умови для оформлення потреб громади в соціальне замовлення. Причини відсутності саме такого типу впевненості лежать у схемі підготовки соціального робітника, яка не дооцінює необхідність надбання в навчанні досвіду бути самостійним соціальним агентом, створювати та реалізовувати власний соціальний проект.

Висновком нашого дослідження є те, що переважно студенти орієнтовані на інституціалізовану професійну активність, спрямовану на працю в організації, що впливає негативно на формування готовності до роботи із територіальною громадою. Хоча зміна орієнтації на соціальне підприємництво, самовизначення у впізнанні проблем громади, розробку проектів їх подолання, пошук ресурсів, в тому числі і фінансових через активну комунікацію, залучення мас медіа, врешті орієнтація на повноцінну самореалізацію - необхідна і актуальна.

Нами розроблений і пропонується спеціальний курс, який включає крім традиційного інформаційного модулю, мотиваційно-досвідовий рефлексивний модуль як керування самостійною проектною діяльністю студентів в сфері соціального підприємництва.

Література

1. Найдьонова Л.А. Інтеграція територіальних спільнот як групових суб'єктів демократичних перетворень. / Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 172-181.
2. Парыгин Б.Д. Социальная психология. – С-Пб.: СПбГУП, 2003. – 616 с.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. – М., «Когито-центр», 2002. – 369 с.